

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 76 Şubat 2021 & Volume: 14 Issue: 76 February 2021

www.sosyalarastirmalar.com ISSN: 1307-9581

EMİNE SEVGİ ÖZDAMAR'IN ‚MUTTERZUNGE-ANNEDİLİ‘ ADLI ESERİNDE KÜLTÜR'ÜN DİL'DE YANSIMALARI

REFLECTIONS OF CULTURE IN LANGUAGE IN EMİNE SEVGİ ÖZDAMAR'S WORK ‚MUTTERZUNGE-ANNEDİLİ‘

Süreyya İLKILIÇ*

Öz

Emine Sevgi Özdamar, 1960'lı yıllarda Almanya'ya göç eden ve eserlerini Almanca olarak kaleme alan Türk kökenli bir yazardır. Özdamar'ın eserleri genel olarak Almanya'daki Göçmen Edebiyatı çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak içerik olarak incelendiklerinde bu eserlerin Kültürlerarası Edebiyata daha uygun oldukları görülür. Emine Sevgi Özdamar'ın hem Almanya'ya göç etme zamanı hem de eserlerinin yazılma süreci 'Göçmen Edebiyatı' veya 'Misafir İşçi Edebiyatı' olarak adlandırılan akıma zaman olarak denk düşse de, Özdamar'ın hem eserlerini kaleme alış tarzı ve eserlerinde işlediği konular, söz konusu Edebiyat ile önemli farklılıklar gösterir. Göçün ilk yıllarında ve birinci kuşağın yazmış olduğu eserler, çoğunlukla Türkçe olarak yazılmaktaydı. Bu dönemin yazarlarının eserlerinde işlediği konular ise özellikle göçün beraberinde getirdiği sorunlardı. Bu kapsamda farklı kültürlerin karşılaşması neticesinde ortaya çıkan kültürel şok, yeni ortama uyum süreci ve bu süreçte yaşanan zorluklar temel konuları oluşturuyordu. Özellikle Anadolu'dan gelen ve çiftçilikle uğraşmış kişilerin daha önce hiç görmedikleri fabrika ortamı ve bu ortamın zorlukları öne çıkan diğer temalardı. Ancak bu dönemin en önemli sorunlarından birisi, göç edilen yerin dilini bilmemekten kaynaklanan dil sorunlarıydı. Özdamar, edebi eserlerini 1980'li yılların sonlarında Almanca olarak yazmaya başladı. Göçmen edebiyatının ikinci dönemine denk gelen bu eserlerin ana meselesi göçmenleri sorunları değildi. Özdamar'ın otobiyografik ağırlıkta olan eserlerinde Türk kültürünün, birebir çevirme tekniği kullanılarak Almanca olarak anlatıldığı görülür. Bu bağlamda Özdamar'ın hedef okuyucu kitlesini Almanlar veya Almanca bilen kişiler oluşturmaktadır. Bu makalede Emine Sevgi Özdamar'ın ilk eseri olan 'Mutterzunge / Annedili'nde, Türk kültürünün, kültürün bir parçası olan dildeki yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emine Sevgi Özdamar, Göçmen Edebiyatı, Kültürlerarasılık, Türk Kültürü, Kültür, Dil.

Abstract

The author of Turkish origin, Emine Sevgi Özdamar, immigrated to Germany in the 1960s and wrote her works in German. Özdamar's works are generally discussed within the framework of Immigrant Literature in Germany. However, when examined in terms of content, it can be seen that these works are more suitable for Intercultural Literature. Although Emine Sevgi Özdamar's immigration to Germany and the writing process of her works coincide with the movement called 'Immigrant Literature' or 'Guest Worker Literature', Özdamar's style of writing her works and the subjects she deals with differ significantly from that literature. The works written in the first years of migration by the first generation were mostly written in Turkish. The topics the writers of this period dealt with in their works were especially the problems brought with migration. In this context, the cultural shock as a consequence of the confrontation of different cultures, the adjustment process to the new surrounding and the difficulties experienced in this process were the main topics. The industrial environment and its difficulties, which had never been seen before by people who came from Anatolia and were engaged in farming, were the other prominent themes. However, one of the most crucial problems of this period were the language problems caused by the ignorance of the immigrated place's language. In the late 1980s, Özdamar started to write his literary works in German. The main issues of these works, that coincide with the second period of immigrant literature, aren't the immigrants' problems. In Özdamar's autobiographical works, it is seen that Turkish culture is explained in German using the verbatim translation technique. In this context, Özdamar's target audience consists of Germans or German speaking people. This article will focus on the reflections of Turkish culture in the language, a part of culture, in Sevgi Özdamar's first work 'Mother Tongue'.

Keywords: Emine Sevgi Özdamar, Immigrant Literature, Interculturality, Turkish Culture, Culture, Language

* Dr. Öğr. Üyesi, Türk-Alman Üniversitesi, Kültür ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Kültür ve İletişim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0003-1856-5272, suereyya.ilkilic@gmx.de, ilkilic@tau.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde artık iyice globalleşen dünyada insanların buldukları yeri terk ederek başka yerlere gitmeleri eskisine göre daha kolay hale gelirken, kültürler arasındaki keskin sınırların daha kaygan bir duruma geldiği dikkati çekmektedir. Gelişen teknoloji sayesinde insanlar, buldukları yerde dahi farklı kültürlerle tanışma imkanına sahip olabilmektedirler. 2021 senesinde altmış yılını geride bırakacak olan Türkiye'den Almanya'ya başlayan göçle bu durum karşılaştırıldığında, insanların gitmek istedikleri yer hakkında daha gitmeden detaylı bilgiler edinme bakımından şanslı oldukları ve edindikleri bu bilgiler sayesinde gittikleri yere uyum sürecinin daha kolay olabileceği görülür. Günümüzdeki şart ve imkânlardan farklı olarak, 1960'lı yıllarda değişik nedenlerle Almanya'ya göç eden Türk insanı, kendi yaşadığı ortam ve kültürden tamamen farklı bir ortam ve kültür ile karşılaşmıştır. Hayatlarını devam ettirmek zorunda oldukları ve kendi önceki yaşam şartlarından farklılık gösteren bu kültürel karşılaşma, yeni yaşam alanlarının bir çok sahasında zorluklara ve anlaşmazlıklara neden olmuştur. Çünkü bu süreçte göç edenlerin büyük çoğunluğu çok kısa bir zamanda çalıştıkları yer olarak tarladan fabrikaya, çiftçilikten endüstri işçiliğine geçmek durumunda kalmışlardır (İlkılıç, 2018, 56). Yeni geldikleri yerde "dilsiz, ürkek ve şaşkın" bir halde olan bu kişileri Yüksel Pazarkaya kıyıya vurmuş balıklara benzetmektedir (Pazarkaya, 1984, 105). Nermin Kuruyazıcı da Almanya'ya göç eden ilk kuşak göçmenlerinin, geçirdikleri "kültürel şok" neticesinde kaleme aldığı eserleri "gurbetten gelen çığlık" olarak nitelendirmektedir (Kuruyazıcı, 1990, 95).

1970'lerden sonra ortaya çıkmaya başlayan bu eserler günümüze kadar isim, yapı, içerik ve dil bakımından değişikliklere uğramışlardır. 1970 - 1980 yılları arasında ağırlıklı olarak Türkçe yazılan ilk dönem eserlerinde daha çok gurbet ve içinde bulunulan yeni şartların zorlukları konu edilirken, seksenli yıllardaki ikinci dönemde politik eserlerin yanı sıra genç edebiyatçıların ben arayışı içine girdiği görülür. 1990'dan sonraki üçüncü dönem edebiyatçıları için dil sorununun kalmadığı, bu nedenle eserlerin Almanca yazıldığı, yaşanılan yerin de artık yabancı bir yer olmaması nedeniyle konu olarak önceki dönemlerden farklı bir içerik sergilendiği tespit edilir. Başlangıçta bu edebiyat türü Migrantenliteratur - Göçmen Edebiyatı, Ausländerliteratur - Yabancı Edebiyatı ve Gastarbeiterliteratur - Misafir İşçi Edebiyatı olarak adlandırılmıştır. Misafir İşçi Edebiyatı, ilk olarak Franco Biondi ve Rafik Schami tarafından 1981 yılında yayınlanan makalede hicivli olarak kullanılmıştır (Biondi, Franco/Schami, Rafik, 1981, 134f.). Bunun nedeni, bir yandan misafir ve işçi kavramlarının zıtlıklarından, yani misafir olanın işçi gibi çalıştırılmayacağından, diğer yandan bu edebiyatla uğraşanların sadece işçi statüsünde olmadığı, farklı nedenlerle Almanya'da bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Yüksel Pazarkaya eğitim amacıyla, Aras Ören¹ politik nedenlerle Almanya'da bulunmaktaydılar (İlkılıç, 2000, 11). Irmgard Ackermann, bu dönemde yazan yabancı yazarların eserlerini üç kategoride ele alır. Yabancılığın ön plana çıktığı ilk gruptaki eserlerde, protagonistin kendi yaşam tarzı ve kültürü ile Almanya'daki günlük yaşam arasında belirli farklılıklara bağlı olan anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Eserlerde biz/onlar, burası/orası, vatan/gurbet şeklinde verilen ifadelerde yabancılarla Almanlar iki kutup olarak ele alınırlar. İkinci grupta Almanya'da yabancılaşmaya bağlı olarak yaşanan sorunlar merkezi konumdan çıkmış ve yabancılaşma sadece eserdeki kahramanın kimliğini sorguladığı bir çerçeve haline gelmiştir. Üçüncü kategoride ise yabancılar ile Almanlar arasında yaşanan olay ve edinilen tecrübeler, çok kültürlü bir toplum olarak anlatılan Almanya'da genelleme olmaksızın olumlu veya olumsuz bir şekilde aktarılmaktadır. Burada insanlar farklı yaşam tarzları, karakterleri ve kültürleri ile ele alınmaktadır (Ackermann, 1996, 213-218). 1960'lı yıllarda Almanya'ya giden Emine² Sevgi Özdamar ise, diğer Türk yazarlarına göre hem kullandığı dil, hem de eserlerinde işlediği konu bakımından tamamen farklılık gösterir. Çoğunlukla otobiyografik alt yapısı olan eserlerinde Özdamar, Türk kültürünü Almanca olarak aktarmaktadır.

Bu çalışmada kültür ve dil arasındaki bağlantı önemli olduğu için her iki kavram üzerinde kısaca durulacaktır. Daha sonra Sevgi Özdamar'ın hayatı ve eserleri hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Özdamar'ın Annedili eserinde dil - kültür arasındaki bağlantı ve özellikle Almanca olarak Türk kültürünün nasıl işlendiği ele alınacaktır.

¹ İlk dönem yazarlarından olan ve eserlerini Türkçe olarak kaleme alan Aras Ören Almanya'daki bulunma durumunu Özel Sürgün olarak nitelendirir. Ören, Aras (1999): Privatexil Ein Programm? Tübinger Poetik- Vorlesung, Tübingen.

² Emine ismi, Sevgi Özdamar'a Ece Ayhan tarafından verilmiş bir isimdir (Dayıoğlu-Yücel, 2016, 81). 2019'da yaptığı bir konuşmada Özdamar, Emine ismini, kendisine sevmediği kişileri hatırlattığı gerekçesi ile kullanmak istemediğini belirtmiştir. Bu nedenle bu çalışmanın devamında kendisinden sadece Sevgi Özdamar olarak bahsedilecektir. https://www.youtube.com/watch?v=H-IH_-DYe0 (12.01.2021).

2. Kültür - Dil İlişkisi

Kültür kelimesi, farklı alanlarda ve farklı bağlamlarda çok geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Kökeni Latince "Cultura" kelimesine dayanmaktadır. Latince de sürmek, ekip biçmek anlamındaki "Colere" kelimesinden türeyen Kültür kavramı, tarımla ilgili bu işlemin sonucu olan ürün ve ekin anlamını taşımaktaydı. 17. Yüzyıla kadar Latincedeki anlamını koruyan kelime, önce Fransızcaya daha sonra diğer dillere geçmesiyle birlikte sadece tarımla sınırlı kalmayıp insana ait olan ve insanın ürettiği maddi ve manevi her şeyi içine alan farklı anlamlar kazanmıştır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü *Kültür* sözcüğünü, "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin" olarak tanımlar³. Sosyal antropolojinin kurucusu olan Edward Burnett Tylor'a göre *Kültür*, doğuştan sahip olunan bir olgu olmadığı gibi belirli objelerle de sınırlı değildir. Bu bağlamda sosyal olarak sonradan kazanılan tecrübelerin hepsini kapsar: "Kültür, insanın toplumun bir üyesi olarak edindiği bilim, inanç, sanat, ahlak, kanun, adet, gelenek ve tüm diğer beceri ve alışkanlıkları kapsayan, karmaşık bir bütündür" ⁴ (Tylor, 1871, S.1)⁵. Kültürün bir parçası olan dil, tarihsel süreç içinde bir toplum tarafından üretilen kavramları ve maddi - manevi değerleri içinde barındıran bir sistemdir. Kendi içinde kurallara sahip olan dil, hem sözlü hem de yazılı anlatımda insanların birbirleriyle anlaşmasını ve iletişimini sağlayan bir araçtır. Kültürün ifadesi dil aracılığı ile sağlandığı için kültür ve dil arasında önemli bir bağın olması kaçınılmazdır. Wilhelm von Humboldt (1769-1859), düşünme ile ana dili (lisanı) arasında önemli ve kaçınılmaz bir ilişki olduğuna vurgu yapar. İnsanın düşünme kabiliyeti ve muhakemesi ana dili tarafından belirlenir. Kişi, dili sayesinde dünyayı algılar, anlar ve tanımlar. Humboldt'a göre dil, toplumların ruhlarının dış görünüşüdür: "Onların (toplumların) dili onların ruhudur ve onların ruhu dilidir, ikisinin ne kadar özdeş (aynı) olduğu yeterince düşünülemez" (von Humboldt, 1949, 60f.).⁶

3. Sevgi Özdamar

Sevgi Özdamar, her ne kadar Türkiye dışında tanındığı kadar Türkiye'de tanınmasa da, Almanya'daki Göçmen Edebiyatı ve Dünya Edebiyatının önemli yazarlarından sayılmaktadır (Seyhan, 2016, 19; Mani, 2016, 69; Dayıoğlu-Yücel, 2016, 71; Ackermann, 1989, 1-7; Hofmann, 2006, 226; Mecklenburg, 2008, 506-510). 1946 yılında Malatya'da doğan Özdamar'ın çocukluk ve gençliği Bursa ve İstanbul'da geçti. Özdamar, 1965 yılında 19 yaşındayken Almanya'ya çalışmak için gitti ve iki sene Berlin'de bir fabrikada işçi olarak çalıştıktan sonra Türkiye'ye geri döndü.

1967- 1970 yılları arasında İstanbul'da Muhsin Ertuğrul, Ayla Algan, Haldun Taner, Melih Cevdet Anday'dan tiyatro eğitimi alma imkanı bulan Özdamar, 1971 askeri darbe sonrasında siyasi nedenlerden dolayı 1976 yılında ikinci kez tekrar Almanya'ya gitti. Doğu Berlin'de Bertolt Brecht'in öğrencisi Benno Besson ve Mattias Langhoff ile birlikte rejisi asistanı ve oyuncu olarak çalışmaya başladı. 1979-1984 yılları arasında Bochum Tiyatrosunda Claus Peymann'ın yanında oyuncu olarak görev aldı. Zaman içinde oyunculuğunun haricinde senarist ve rejisi olarak çalışan Özdamar, 1986 yılından itibaren serbest yazar olarak roman ve hikayeler yazmaya başladı. 1982 yılında yazdığı ilk tiyatro eseri Karagöz in Alamania - Schwarzauge in Deutschland, 1986'da ilk olarak Frankfurt Tiyatrosunda sergilendi. Tiyatro oyunculuğunun yanı sıra Sevgi Özdamar, Yasemin, Happy Britday, Türke, Tödliche Rettung gibi filmlerde rol aldı.

Sevgi Özdamar, 1980'li yıllardan itibaren hikaye, roman ve günlük tarzında edebi eserler yazmaya başladı. Yazarın ilk edebi eseri olan Mutter Zunge - Annedili adlı eser, 1990 yılında yayımlandı. Eser, aynı isimdeki hikaye dışında Großvater Zunge, Karagöz in Alamania ve Karriere einer Putzfrau hikayelerini içermektedir. Mutter Zunge - Annedili eseri 1994 yılında Publischer Weekly tarafından yılın en iyi 20 kitabı listesine seçildi⁷. Bu eser, 2020 yılında Thomas Kerstan'ın OPUS Kulturmagazin'deki Eğitim ağırlıklı Kanon listesinde yer alır.⁸ 1991 yılında Özdamar'ın ikinci tiyatro eseri Keloglan in Alamania yayımlandı.

³ <https://sozluk.gov.tr/> (08.01.2021).

⁴ „Kultur ist jenes komplexe Ganze, das Wissen, Glauben, Kunst, Moral, Gesetz, Brauch und alle anderen Fähigkeiten und Gewohnheiten umfasst, die sich der Mensch als Mitglied der Gesellschaft erworben hat.“ <http://www.arfert.de/edward-burnett-tylor.html>, (12.01.2021).

⁵ Bu makaledeki çeviriler, makalenin yazarı tarafından yapılmıştır.

⁶ „die äußerliche Erscheinung des Geistes der Völker; ihre Sprache ist ihr Geist und ihr Geist ihre Sprache, man kann sich beide nicht identisch genug denken“.

⁷ <https://t24.com.tr/k24/yazi/esozdamar,731>, (12.01.2021).

⁸ Opus Kulturmagazin (20.02.2020). Thomas Kerstans Kanon - Ergänzung zum Beitrag "Bilder, Bücher, Filme als Basis des Allgemeinwissens" im OPUS Kulturmagazin Nr. 78, <https://www.opus-kulturmagazin.de/kanon/> (12.01.2021).

Yazar, 1991'de, henüz yayınlanmayan ve 1992 yılında yayınlanacak olan "Das Leben ist eine Karawanserei hat zwei Türen - aus einer kam ich rein aus der anderen ging ich raus" romanının bir bölümü için Ingeborg Bachmann ödülünü kazandı. İlk romanı ile edebiyat çevresinde adını duyurmaya başlayan Özdamar, 1998'de ilk romanının devamı niteliğinde olan Die Brücke vom Goldenen Horn ikinci romanını yazdı. Bu romanı ile 1999 senesinde Adelbert von Chamisso ödülünü kazandı. Sevgi Özdamar'ın diğer eserleri: Die Versöhnung von Schwein und Lamm - Tiyatro Oyunu (1991), Der Hof im Spiegel (Aynadaki Avlu) - Hikâyeler (2001), Seltsame Sterne starren zur Erde (Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyor) - Roman (2003), Kendi Kendinin Terzisi Bir Kambur Ece Ayhan'lı Yıllar 1974 Zürich Günlüğü (2007).

Özdamar, 1993'de Walter-Hasenclever-Preis, 1999'da Litera Tour Nord, 2001 yılında Kuzey Ren Westfalya (NRW) eyaletinde en iyi kadın sanatçı, 2004 'de Kleist, 2009'da Fontane, 2010'da Carl-Zuckmayer-Medaille, 2012'de Alice Salomon Şiir ödülleriyle layık görülmüştür.

Sevgi Özdamar her ne kadar işçi statüsünde ve Almanya'nın işçi alımına denk gelen bir zamanda Almanya'ya gitmiş olmasa da, eserlerini kaleme alma tarzı ve eserlerinde işlediği konular bakımından diğer Göçmen Edebiyatı adı altında değerlendirilen yazarlardan farklılıklar gösterir. Özdamar 19 yaşında hayalindeki tiyatro eğitimini karşılayabilmek için para kazanma gayesi ile Almanya'ya gitmiş görünse de aslında göç etmesi, bulunduğu yerden kurtulmak ve özgürlüğe kavuşması için gerekli adım anlamını taşımaktaydı. Kendisinden biraz deli, biraz saf bir kişi olarak bahseden Özdamar, tiyatro oyuncusu olmanın en büyük hedefi olduğunu belirtir. Almanya'da iki sene çalıştıktan sonra Türkiye'ye tiyatro eğitimi için geri dönen Özdamar, Türkiye'deki tiyatro eğitiminden sonra 1970'li yıllarda Türkiye'deki siyasi nedenlerden dolayı ikinci kez Almanya'ya gider. Sevgi Özdamar, 1970 darbesi sonrasında kendisi için artık yaşam alanı kalmadığını düşünerek kendi tabiriyle kendi seçtiği sürgününü gerçekleştirmiştir. Ancak bu gidiş, işçi olma hedefini taşımamaktaydı. Bu nedenle hayranı olduğu Brecht'in öğrencisi Benno Besson'un yanında yardımcı olarak çalışmaya başlamıştır.

Özdamar'ı farklı kılan en önemli özelliklerinden birisi edebi eserleri kaleme alma tarzıdır. Özdamar 1960'lı ve 70'li yıllarda Almanya'ya göç etmesine karşın edebi eserlerini 1980'li yıllarda yazmaya başlar. Bu nedenle Özdamar'ın göç etme zamanı, Göçmen edebiyatının ilk dönemine denk gelse de, edebi eser yazma aktivitesi ve ilk dönem yazarlarının çoğunluğunda görüldüğü gibi Türkçe yerine Almanca yazması bakımından Göçmen edebiyatının ikinci ve üçüncü dönemine uymaktadır. Özdamar, kendisine neden Almanca yazdığı sorulduğunda, aslında hangi dilde yazması gerektiğini hiç düşünmediğini, Almanya'da değil de başka bir ülkede olsaydı kesinlikle o ülkenin dilinde eserler kaleme alabileceğini dile getirmiştir.⁹ Marion Dufresne, Özdamar'ın eserlerini Almanca yazmasının asıl nedeni ve amacının geldiği ülkenin ve seçmiş olduğu ülkenin kültürü ve dili arasında hem içerik hem de yapı olarak bir köprü kurmak olduğunu belirtir. Bu bağlamda Dufresne'ye göre Özdamar'ın eserleri iki kültür arasında bir köprü işlevi görmektedir (Dufresne, 2006, 1).¹⁰ Aynı şekilde Kader Konuk da Sevgi Özdamar'ın, dili araç olarak kullandığını ve yazım tarzı ile Almancayı yabancılaştırdığını belirtir. Yazar, Türkçe düşünüp Almanca yazmakta ve bu şekilde anadilini Almancaya entegre etmektedir. Diğer taraftan bu sayede stil boyutunda yazarın göçünün izleri de görülür hale gelmektedir (Konuk, 1997, 91).¹¹ Sevgi Özdamar'ın eserlerinin Almanlar (ve yabancılar) tarafından aşırı ilgi görmesinin en önemli nedenleri hiç şüphesiz hem yabancı oldukları bir kültür hakkında bilgi edinmeleri ki, -anlatımın alaycı, hicivli ve eleştirel bir şekilde olması ilgiyi daha da arttırmaktadır-, hem de yazarın Almanca diliyle oynamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü yazar, eserlerinde Almanların yabancı oldukları metafor, sembol ve Almancada bulunmayan birleşik kelimeler kullanır. Almancada karşılığı olmayan deyimleri ve Türk kültürüne özgü atasözlerini birebir çeviriyle okuyucuya aktarır (Mecklenburg, 2006, 85). Aynı zamanda gramer olarak Almanca dilbilgisinin doğru olup olmaması da yazar için önemli değildir (Güde, 2012, 24f.). Zaten Sevgi Özdamar kendisi de Almancanın yanlış kullanılmasının göçmen kimliğinin bir parçası olduğunu söyler. Eserin hem içeriğinin hem de dilinin gramer olarak yapısının farklı olması, yani kullanılan dilde bir yabancılaştırma oluşturulması Alman okuyucuların ilgisini daha da arttırmaktadır (Wierschke, 1996, 173). Ancak Heidi Rösch, Özdamar'ın eserlerini incelediği seminerlerinde dinleyicilerin farklı reaksiyonlarına dikkat çeker. Rösch, Türkçe bilen

⁹ 'Ich habe mir wirklich keinen Kopf zerbrochen, als ich geschrieben habe. Ich wollte die Geschichten erzählen und wenn ich in Frankreich gelebt hätte, hätte sicher auf Französisch geschrieben.' (Yazarken, kafamı yormadım. Ben hikayeler anlatmak istiyordum ve eğer Fransa'da yaşıyor olsaydım, kesin Fransızca yazardım). (Wierschke, 1996, 260).

¹⁰ 'Es ist ein Hauptanliegen Özdamars, mittels ihres Schreibens sowohl inhaltlich als auch formal eine Brücke zu schlagen zwischen Kultur und Sprache ihres Herkunftslandes und der ihrer Wahlheimat.'

¹¹ 'Özdamar denkt auf türkisch und schreibt auf deutsch; damit integriert und löst sie ihre Muttersprache so in die deutsche Sprache auf, dass Spuren ihrer Migration auf stilistischer Ebene sichtbar bleiben. Die Autorin irritiert durch sprachliche Verflechtungen und Verdrehungen. Sie entfremdet die deutsche Sprache und damit das Medium, durch das sich Kultur vermittelt.'

öğrencilerin Özdamar'ın metinlerini anlayabildiklerini ve bu metinleri sadece alaylı eleştiri ve mizah tarzında metinler olarak algılayarak bu çerçevede okuduklarını belirtir. Heidi Rösch, Türkçe bilmeyen ve Türk kültürüne yabancı olan öğrencilerin ise metinleri, göçmen işçilerin hayatı ile ilgili bir doküman olarak algıladıklarına vurgu yapar (Dufresne, 2006, 2).¹² Bu bağlamda Özdamar'ın eserlerinin kültürlerarasında bir köprü olup olmadığı, Türk kültürünü ne kadar ve ne doğrulukta yansıtabildiği tartışılabilir.

4. Mutter Zunge - Annedili

1990 yılında yayınlanan Mutter Zunge -Annedili, Sevgi Özdamar'ın ilk edebi eseridir. Eserde kitabın adıyla aynı olan Mutter Zunge hikâyesi haricinde, ilk hikâyenin devamı niteliğindeki Großvater Zunge (Dededili) ve Karriere einer Putzfrau - Erinnerungen an Deutschland (Temizlikçi Bir Kadının Kariyeri - Almanya Hatıraları) olarak üç hikâye ve Karagöz in Alamania - Schwarzauge in Deutschland (Karagöz Almanya'da) adında tiyatro oyunu yer almaktadır. Bu çalışmada birbirine bağlı olmaları nedeniyle eserdeki ilk iki eser üzerinde durulacaktır. Her iki hikâyede de, adı verilmeyen kadın protagonistin, kaybettiğini belirttiği dilini araması konu edilmektedir. İlk hikâyede devamlı tekrar eden "annedilimi ne zaman kaybettiğimi (keşke) bilebilseydim" cümlesi dikkat çeker. Birinci hikâyede ben anlatıcının dilini ne zaman kaybetmiş olabileceği sorgulanır. İkinci hikaye olan Dededilinde ise ana kahraman, kaybettiği dilini bulabilme umuduyla Arapça öğrenmeye başlar. Arapça öğrendiği hocası ile duygusal bir yakınlaşma olur, ancak hocası gerçek aşk ve sevgiyi aradığını söyleyerek kadını terk eder ve memleketine geri döner. Her iki hikaye de Berlin'de geçmektedir. Berlin'in daha Doğu ve Batı Berlin şeklinde ayrı olduğu dönemde ve bu iki Berlin'i ayıran duvar henüz yıkılmamışken gerçekleşen eserde, ben anlatıcının iki duvar arasında gidip geliyor olması, protagonistin iki dil arasında gidip gelmesine yapılan bir göndermedir. Dil, aynı zamanda kültürün bir parçası ve dolayısıyla kültür olarak değerlendirildiğinde, baş kahramanın iki Berlin arasında bulunması, iki farklı kültür arasında kaldığı şeklinde de yorumlanabilir.

Sevgi Özdamar'ın eserlerinin, özellikle romanlarının otobiyografik olduğu bilinmektedir. Özdamar'ın pek çok eserinde de gerçek ve kurgunun birbiri içine girdiği ve yazarın anlattığı olayların gerçekten yazarın yaşadığı bir olay mı yoksa bir kurgu mu olduğu karışmaktadır. Özdamar, edebi eserlerinde ben anlatıcı ile yazdığını, üçüncü tekil kullanmadığını ve bu durumun tiyatrodan gelme bir alışkanlık olduğunu ifade eder: „Benim için “Ben” demek hiç zor değil. Hep “Ben” derim. Mesela üçüncü kişide yazamam. “O geldi” falan diye... “Ben” demek benim için çok kolay, çünkü tiyatrodan gelme bir kolaylık bu. Hamlet oynuyorsun, orada da “Ben” diyorsun. Bu iki benlik tiyatrodan her zaman çok hoşuma gitti”¹³. Roman veya hikaye yazarken de iki benlikten yola çıkarak bu iki benliğin iki ayrı hafızası olduğunu vurgular Özdamar. Yazar için yazdığı kâğıt, hatırlamak için bir zemin oluşturur. Yazar, etrafından aldığı enformasyon ve edindiği tecrübelerle figürün hafızasını harekete geçirerek olayları kurgular:

“Bir romandaki benlik, bir de sen, yazardaki benlik. Önündeki kâğıt bir hatırlama mekânı, (...) romandaki benliğin, kimliğin yazardakinden daha farklı bir hafızası var. Bir enformasyon var. Ne bu? Annem bana demiş ki; “seni az daha trende doğuracaktım.” Bu bir enformasyon. Notumu alıyorum: “Annemin karnında, trende.” Seyahat masada başlıyor diyorum ya, “annemin karnında,” bir enformasyon, fakat birdenbire figürün hafızası başlıyor. Karın buzul gibi, nasıl buzul gibi, karnın kapısını tıklattığını, kimsenin onu duymadığını, babasının da bir asker olduğunu, mantosunun asker ölüsü koktuğunu hatırlıyor, bunlar masada oluyor. Demek ki orada, anne karnına koyduğun figürün kendi hafızası var ve sana bir sır veriyor. Sen de o sırları alıyorsun ve ona sırlar veriyorsun”¹⁴.

Annedili eserindeki ilk hikaye olan Annedili adlı hikâyede de bu iki benlik ve bu iki benliğin hafızası birbiri ile iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle eserde geçen olayların hangisinin gerçek, hangisinin kurgu olduğunu tespit etmek kolay değildir. Ancak Özdamar, bu eserde diğerlerinden farklı olarak hikayeyi sonradan olacakları hissedip veya hissettiği için yazdığını anlatır. Her ne kadar hikayenin ilk cümlesinde

¹² Rösch, Heidi (1998). Migrationsliteratur im interkulturellen Diskurs. <https://docplayer.org/9560797-Heidi-roesch-migrationsliteratur-im-interkulturellen-diskurs.html> (10.01.2021).

¹³ <https://t24.com.tr/k24/yazi/esozdamar,731>, (12.01.2021).

¹⁴ <https://t24.com.tr/k24/yazi/esozdamar,731>, (12.01.2021). <https://www.youtube.com/watch?v=05fC2iPUWYY> (12.01.2021). https://www.youtube.com/watch?v=H-IH_-DYe0 (12.01.2021).

“Benim lisanımda dilin adı: Lisan” derken kastettiği dil, konuşulan dil olsa da sonradan Özdamar, bu dilin annesinin organı olan dil olduğunu fark ettiğini söyler. Çünkü Özdamar, annesini gerçekten hikayeyi yazdıktan kısa bir süre sonra kaybetmiştir. Aslında burada da Özdamar’da alışılmış olan çift taraflı bir kelime oyunu söz konusudur. Özdamar, Türkiye’den Almanya’ya gelmesiyle birlikte annesinden ayrılmıştır. Artık annesinin sesini sadece ya annesinden ayrılana kadar annesiyle konuştuklarını düşünerek ve hayal ederek ya da annesiyle telefonla konuştuğu zamanlarda duyabilmektedir. Ancak yazar, annesinin ölümüyle birlikte hem annesinin konuştuğu (organ olarak) dilden, hem de lisan olarak annesinin dilinden kopmak zorunda kalmıştır. Zaten eserin ismine Annedili konulmasına da böylelikle karar verilmiştir:

“Annedili’ni yazdım. (...) Niye yazdığımı bilmiyordum. Yazdım, bitirdim. Türkiye’ye gittim, huzursuzluğum devam ediyor. Dünyaya karşı içimde bir asabiyet duyuyorum. Annem beni sakinleştirdi. “Anne, bir yayınevi benden kitap istiyor, ben de yazdım” dedim ama söylemedim “Annedili” koyduğumu hikâyenin adını. “Göreceksin yavrum, bunu basacaklar” dedi annem. Ertesi gün erkek kardeşimin yanına gitti. Akşam öldü annem. Sonraları anladım. (...) Orada anladım ki, ben annemin öleceğini hissettim. Sesinden dolayı, sesinin kötü oluşundan dolayı. Ama söyleyemedim. Bu bilincimin altında kalmış. Onun için bu bilinçaltım bana bunu yazdırdı. Niye o “Schrift” benimle konuşuyor, yazılar benle niye konuşuyor bütün gece hikâyede? Neden ölümden bahsediyor sürekli hocasıyla? “Annedili” dememin sebebi... Buna hep “anadil” diyorlardı, ben de “Hayır! Annemin ağızındaki sıcak organ. Benim dilimin sevgi kaynakları” diyordum. Ve bu sevgi kaynaklarının annemin ölümüyle kuruyacağını ben korkunç bir şekilde hissetmiş olmalıyım ki bu sıcak organdan bahsetme, bunun üzerine bir hikâye yazma gereği duydum. Sanki ölümünü engelleyecekmişim gibi... Onun üzerine bir şey yazarsam... Kastettiğim dil budur, “Annedili.” Ece Ayhan bana anlattırılmıştı, geldiğinde. Ben de anlattım. “O zaman” dedi hemen, “buna Annedili diyeceğiz. Anadili demeyeceğiz buna.” Almanda da böyle yabancılaşıyor zaten: Mutterzunge. Onlar “Muttersprache” derler. Sonraları “Zunge”yi çok aldılar ve kullandılar.¹⁵”

Toplamda altı sayfadan oluşan Annedili adlı ilk hikâyede ana figür olan kadın anlatıcı dilini kaybeder ve belirtildiği gibi Berlin’de iki duvar arasında gelir gider. Kendisini etkileyen ve rüyasında duymuş olduğu üç kelime vardır. Bu üç kelime *görmek*, *kaza geçirmek* ve *İŞÇİ (ISCI)* kelimeleridir. Ana kahraman, bir hapisanede iki mahkum arasında geçen “gördün mü?” “evet, gördüm” konuşmasından *görmek* fiilini, rüyasında derinliğine anlatmak için ne yapmak lazım” sorusuna verilen “kaza geçirmek lazım” diyalogundan *kaza geçirmek* fiilini, ve Almanya’ya oyuncu olmak için giderken, pasaportuna “işçi” damgasının vurulmasından *işçi* kelimesini alarak kaybettiği dilinin izini sürmeye başlar ve dilini nerede kaybetmiş olabileceğini düşünür¹⁶. Bu kelimeler ile, kadının kendisinde kaza geçirmiş gibi bir etki bırakan olayları gördükten sonra bulunduğu yerde kalamayarak - memleketini terk etmesine ve Almanya’ya giderken sınırda pasaportuna işlenen işçi kelimesi ise kişinin yeni kimliğine gönderme yapıldığı söylenebilir. Baş kahramanın isimsiz olması, kadının başına gelenlerin başkasının da başına gelebileceğine işaret eder. Kadın, dilini nerede kaybettiğini bulabilmek için yaşadığı olayları tek tek gözden geçirir. Kadının kaybettiğini söylediği dili, sadece konuşulan dil olarak kabul etmemek gerekir. Dilin kaybı aslında kültürün de kaybı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda kadının dilini ve kültürünü kaybetmesi, aynı zamanda onun diline ve kültürüne yabancılaşmasını ifade eder. Zaten kadının gözden geçirdiği ve dilini kaybettiğini düşündüğü olaylar, anlayamadığı, anlam veremediği ve dolayısıyla onun kendi kültürüne yabancılaştığı, onu kendi kültüründen uzaklaşmaya iten durumlardır. Kadının dili ve dolayısıyla kültürü ile ilgili yaşadığı sorunu, yani kaybı, ilk olarak annesiyle konuşması esnasında kadının annesi fark eder:

“Ben ve annem bir keresinde bizim annedilimizde konuşuyorduk. Annem bana dedi ki: Biliyor musun, her şeyi anlattığımı düşünüyör gibi konuşuyorsun, ama bir anda söylenmeyen

¹⁵ [https://t24.com.tr/k24/yazi/eso2damar,731,\(12.01.2021\).](https://t24.com.tr/k24/yazi/eso2damar,731,(12.01.2021).)

¹⁶ Karakaşlı, Karin (2013). „Saçlarının yarısını Almanya’da bırakmışsın“. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5480/saclarinin-yarisini-almanyada-birakmissin> (12.01.2021).

kelimelerin üzerinden atlıyorsun, sonra tekrar sakince anlatıyorsun, (...) Sonra dedi ki: 'Sen saçlarının yarısını Alamanya'da bırakmışsın'¹⁷."

Artık Almanya'da yaşayan kadın artık Almanya'nın dilini kullanmaya başlamıştır. Burada sadece kadının ülkesinde yaşadığı olaylar neticesinde ülkesine, kendi diline ve kültürüne yabancılaşması söz konusu değildir. Ülkesini terk eden, farklı dil ve kültür içinde yaşayan kadın, doğal olarak kendi dili ve kültüründen de uzaklaşmaya başlayacaktır. Ancak daha öncede belirtildiği gibi kadının yabancılaşması daha memleketindeyken yaşadığı olaylar neticesinde başlamıştır. Yeni yaşadığı yerdeki yabancılaşma ise, diğer yabancılaşmanın üstüne gelen bir yabancılaşmadır. Çünkü kadın, yeni yaşadığı yerde eski dilini, önceden öğrenmiş olduğu yabancı dil olarak algılamaya başlar. Geldiği yer ise ona artık karanlık bir yer olarak gözükür, çünkü yeni yer onun gözünde aydınlık ve parıltılıdır:

"Şimdi onun annedilinde söylediği anne cümlelerini, ancak sadece onun sesini hayal ettiğim zaman hatırlıyorum, cümleler kulağıma sanki iyi öğrendiğim bir yabancı dil gibi geliyor. Ona ayrıca, neden İstanbul'un öyle karanlık olduğunu sordum, dedi ki: 'İstanbul'un ışıkları her zaman böyle, senin gözlerin Alaman ışıklarına alışmış'¹⁸."

Kadının annedilini hangi anda kaybettiğini sorguladığı yerler incelendiğinde, metindeki bu pasajların ya eski kültürde karşılaştığı ve anlatıcının düşünce olarak ayrı ve aykırı düştüğü durumlar olduğu ya da yeni geldiği yerde karşılaştığı anlatıcı için yeni olan kültür ve davranışlar olduğu tespit edilir. Anlatıcı hikayenin ikinci cümlesinde "dilin kemiği yoktur. Nereye döndürürsen, oraya döner. Bu Berlin şehrinde dönmüş dilimle oturuyorum" derken, içinde bulunduğu yeni kültürde değişen / dönmüş dili ile birlikte değişmekte ve yeni kültüre dönmekte olduğunun sinyalini verir. Berlin de oturduğu Cafe bir zenci cafesidir. Burası Arapların da bulunduğu yüksek taburelerin olduğu bir mekandır. Eski dilini unutmuş olabileceğini düşündüğü diğer yer, anlatıcının kendisini yabancılaşmış olarak hissettiği ve içeriğindeki anlam veremediği gazete kupüründe okuduğu yazıdır. Yazıda, işçilerin kendilerine yapılan haksızlık karşısında grev haklarının dahi yasaklanması karşısındaki davranışları yer almaktadır:

"Bir gazete kupürü. 'İşçiler kendi kanlarını kendileri döktüler.' Grev yasaktı, işçiler parmaklarını keserek gömleklerini kan damlalarının altına tutuyorlardı, kanlı gömleğin içine kuru ekmeklerini sarıyorlardı, bunu Türk ordusuna yolluyorlardı, bunları da hatırlıyorum (...) Ama annedilimi hangi anda kaybettiğimi (keşke) bilebilseydim'¹⁹."

Kadının dilini kaybettiğini düşündüğü yerlerden birisi hızlı trendir. Hızlı trende gördüğü de ona yabancı gelmiştir. Hızlı trenin restoranında adamın birisi kitap okumaktadır. Muhtemelen baş kahramanın geldiği ülkede kitap okuyan birisini görmek, çok sık karşılaşılan bir durum değildir. Dolayısıyla bu durum, anlatıcı için yeni bir kültürdür ve dolayısıyla farklı bir durumdur: "Bir keresinde Mavi Tren (hızlı tren-IC) restoranında bir masada oturuyordum, diğer bir masada oturan bir adam keyifle bir kitap okuyordu, Ne okuyor? diye düşündüm. Yemek menüsüydü. Belki annedilimi IC-Restoranında kaybettim.²⁰ " Diğer bir olay ise yeni kültürde farklı bir dini temsil eden Kiliseyi görmesidir. Geldiği yerdeki camilerin yerini yeni mekanda kiliseler almıştır. Anlatıcı için farklı inancı temsil eden kiliseye bakmak başlangıçta zor olmuştur. Ancak sonrasında kadın, belki de tam olarak o yeni kültürü algıladığında, dilini ve kendi kültürünü kaybettiğini düşünür:

¹⁷ 'Ich und meine Mutter sprachen mal in unserer Mutterzunge. Meine Mutter sagte mir: 'Weißt du, du sprichst so, du denkst, dass du alles erzählst, aber plötzlich springst du über nichtgesagte Wörter, dann erzählst du wieder ruhig, ich springe mit dir mit, dann atme ich ruhig.' Sie sagte dann: 'Du hast die Hälfte deiner Haare in Alamania gelassen' (Özdamar, 2002, 9).

¹⁸ 'Ich erinnere mich jetzt an Muttersätze, die sie in ihrer Mutterzunge gesagt hat, nur dann, wenn ich ihre Stimme mir vorstelle, die Sätze selbst kamen in meine Ohren wie eine von mir gut gelernte Fremdsprache. Ich fragte sie auch, warum Istanbul so dunkel geworden ist, sie sagte 'Istanbul hatte immer diese Lichter, deine Augen sind an Alamanien-Lichter gewöhnt.' (Özdamar, 2002, 9).

¹⁹ 'Ein Zeitungsausschnitt. Arbeiter haben ihr eigenes Blut selbst vergossen. "Streik war verboten, Arbeiter schneiden ihre Finger, legten ihre Hemden unter Blutstropfen, in das blutige Hemd wickelten sie ihr trockenes Brot, schickten das zum türkischen Militär, an das erinnere ich mich auch, (...) Wenn ich nur wüsste, in welchem Moment ich meine Muttersprache verloren habe' (Özdamar, 2002, 11).

²⁰ 'Ich saß mal im IC-Zugrestaurant an einem Tisch, an einem anderen saß ein Mann, liest gerne in einem Buch, ich dachte, was liest er? Es war die Speisekarte. Vielleicht habe ich meine Mutterzunge im IC-Restaurant verloren' (Özdamar, 2002, 12).

“Başlangıçta burada Kölner Dom’a (Köln’deki kilise) bakamıyordum. Tren Köln’e geldiğinde devamlı gözlerimi kapatıyordum, bir keresinde gözümü açtım, o anda onu gördüm, Dom bana bakıyordu, o sırada bir jilet vücudumun içine girdi ve içeride koştı da, ondan sonra orada artık hiç acı kalmadı, ikinci gözümü de açtım. Belki de ben orada annedilimi kaybettim.
21 “

Sevgi Özdamar’ın Almanya’ya ikinci kez gidiş nedeni tiyatro oyuncu olmaktı ve Brecht, Özdamar’ın Alman Edebiyatında en çok etkilendiği kişilerden birisi idi. Burada Özdamar ile hikâyedeki ben anlatıcının Berlin’e gitme nedenlerinin aynı olduğu görülür. Kadın, Berlin’e gelmesi ile birlikte orada yaşadığı yerler ve kişilerin konuştuğu konuların, dilinin kaybolmasında etkili olabileceği düşünür:

“Ayağa kalk(tım), diğer Berlin’e git(tim), Brecht buraya gelmeme neden olan ilk insandı, belki orada ne zaman annedilimi kaybettiğimi hatırlayabilirim. İki Berlin arasındaki koridorda bir fotoğraf makinası. Berliner Ensemble’deyim (topluluğundayım) (...). Çizmelerim Reklam kovboy filmlerindeki gibi gıcırıyor. (...) Dışarıda bira fıçları, gaz şişeleri bekliyor, herkes iş üzerine konuşuyor²².”

Anlatıcı en son olarak on yedi sene öncesinde yaşadığı, kendisini kültürüne yabancılaştıran ve dilini kaybetmesinde rolü olabileceğini düşündüğü olayı hatırlar. Polis koridorunda siyasi nedenlerden dolayı kendisine eziyet edilen ve aynı nedenlerle abisi öldürülen çocuğu hatırlar. Çocukların hapisaneye idam edilmeleri için götürülmek üzere eve gelinerek alınmaları, çocukların annesinin olay karşısındaki çaresizliği ve çırpınışları gelir gözünün önüne: „Komiser dedi: Sende baba sevgisi yok mu, senin yaşında benim de kızım var, Allah hepinizin belasını versin inşallah (...) Polis koridorunda Mahir’in kardeşini de getirdiler (...) o günlerde Mahir’i kurşunlarla öldürmüşlerdi. Mahir’in kardeşi orada oturuyordu, (...) (üstünde) çok ince bir gömlek vardı, benim boyunlu siyah bir kazağım vardı. ‚Kardeş, bunu giy.‘ Mahir’in kardeşi bana, sanki yabancı bir dil konuşuyormuşum gibi baktı. (...) On yedi sene geçti, annelerinden içtikleri (emdikleri) sütü, onların burnundan getirdiler.²³ “

Annedili hikâyesinin sonunda kadın anlatıcı annedilini kaybetmiş olabileceğini yerleri ve olayları düşündükten sonra annedilini kaybettiğinden artık emin olarak kaybettiği annedilini bulmaya karar verir. Annedilinin izini sürmek için Arapça öğrenmeye Batı Berlin’e gideceğini belirtir. Çünkü baş kahramanın dedesi sadece Arap harfleri ile yazılan yazıları okuyabiliyordu. Burada Türkiye’deki Harf İnkılabının Türk Dili ve kültürü üzerindeki yıkıcı etkisine vurgu yapılmaktadır. Çünkü dile yapılan müdahale aslında doğrudan kültüre yapılmış olan bir müdahaledir. Etem İzzet Benice, “Harf inkılabı, Türk kültür inkılabının temelidir²⁴ demektedir. Aynı şekilde İsmet İnönü de Harf İnkılabının aslında Türk kültürünü değiştirmek amacıyla yapıldığını beyan eder: “Harf inkılâbı bir okuma yazma kolaylığına bağlanamaz. Ama, Harf İnkılâbının bizde tesiri ve büyük faydası kültür değişmesini kolaylaştırmasıdır. İster istemez Arap kültüründen koptuk. Arap kültürünün ve Arap dilinin tesiri hakkında, yeni nesiller bizim kadar fikir edinemezler²⁵. Kadın anlatıcı Annedili eserinin ikinci bölümü olan Dedediline geçmeden Arapça dilini öğrenme nedenini açıklar ve Arap alfabesinin kullanılmasının yasaklanması ile birlikte Latin harflerini okuyamayan dedesi ile arasındaki iletişimsizliği anlatır:

“Diğer Berlin’e gideceğim. Arapça öğreneceğim, bir zamanlar o bizim yazımızdı, Kurtuluş savaşımızdan sonra, 1927(de), Atatürk Arapça yazıyı yasakladı ve Latin harfleri geldi, benim

²¹ ‚Ich konnte am Anfang hier den Kölner Dom nicht angucken. Wenn der Zug in Köln ankam, ich machte immer Augen zu, einmal aber machte ich ein Auge auf, in dem Moment sah ich ihn, der Dom schaute auf mich, da kam eine Rasierklinge in meinen Körper rein und lief auch drinnen, dann war kein Schmerz mehr da, ich machte mein zweites Auge auch auf. Vielleicht habe ich dort meine Mutterzunge verloren‘ (Özdamar, 2002, 12-13).

²² ‚Steh auf, geh zum anderen Berlin, Brecht war der erste Mensch, warum ich hierhergekommen bin, vielleicht dort kann ich mich daran erinnern, wann ich meine Mutterzunge verloren habe. Auf dem Korridor zwischen zwei Berlin eine Fotomaschine. Ich bin am Berliner Ensemble, (...). Meine Stiefel knirschen wie von einem Werbefilmcowboy. (...) Draußen warten Bierfässer, Gasflaschen, jeder redet über Arbeit‘ (Özdamar, 2002, 13).

²³ ‚Kommissar sagte: Hast du kein Herz für deinen Vater, ich hab auch eine Tochter in deinem Alter, Allah soll euch alle verfluchen Inshallah. (...) In den Polizeikorridor haben die auch den Bruder von Mahir gebracht, (...)In den Tagen hatten sie Mahir mit Kugeln getötet. Mahirs Bruder saß da, (...) er hatte ein sehr dünnes Hemd, ich hatte einen schwarzen Pulli mit hochkragen. ‚Bruder, zieh es an.‘ Mahirs Bruder sah mich an, als ob ich eine fremde Sprache spreche. (...) Es ist siebzehn Jahre her, man hat ihnen die Milch, die sie aus ihren Müttern getrunken haben, aus ihrer Nase rausgeholt.‘ (Özdamar, 2002, 14).

²⁴ <https://sozluk.gov.tr/> (12.01.2021).

²⁵ <http://www.ismetinonu.org.tr/inonu-ve-harf-devrimi-1928/>, (12.01.2021).

büyükbabam sadece Arapça yazıyı biliyordu, ben (ise) sadece Latin alfabesini, bu demek ki, eğer ben ve büyükbabam dilsiz olsaydık ve yalnız yazı ile birbirimize bir şeyler anlatabilseydik, birbirimize hikâyeler anlatamazdık. Belki de ilk önce büyük babaya geri gitmek (gerek), sonra anneme ve annedilime giden yolu bulabilirim, İnşallah²⁶.”

5. Dededili

Sevgi Özdamar, bir söyleşisinde Annedilindeki kadın figürünün, annesinin dilini bulabilmek için dedesinin dili olan Arapçayı öğrenme nedenini ve bu dile Sevgi Özdamar olarak kendisinin bakış açısını şöyle anlatır:

“Bir kadın dilini kaybediyor, (...) kaybettiği kelimeleri arıyor. (...) Annesini bulmak için önce dedesinin yazısına dönüp oradan anneyi bulma umudunu taşıyarak ders alıyor. Dedesinin dili, Arapça kelimeler buna bir şeyler anlatıyor geceleri. Fakat dedim, niye ben böyle bir kat buldum? Kat deriz biz buna. Niye bu kız Türkçeyi bulabilmek için gidip de Arapça öğreniyor? Anlamadım. Ne Arapçaya karşı bir ilgi duyuyordum, ne beni ilgilendirirdi Arap kültürü; böyle bir hasretim de yok. Eskiden Marksist arkadaşlarla “Biz eski eserlerimizi okuyamıyoruz. Evliya Çelebi’yi de eğer sağcılar çevirmeseydi okuyamayacaktık” gibi konuşulurdu ama fazla üstünde durmadan. Neden ben bu hikâyede Arapça yazıdan bahsediyorum. Çünkü nedir benim için Arapça yazısı? Kur’an yazısıdır. Kur’an da okumuş değilim ama biliyorum bu, korkutucu bir şey. Yani, içinde ölüm var, cezalandırma var; pozitif bir şey değil mesela benim için Arapça yazı.²⁷”

Bir toplumun tüm değerlerini kapsayan kültür, yazılı ve sözlü dil sayesinde ifade edilir. Dolayısıyla dil, kültürün göstergesidir. Bu bağlamda Dededilinde baş kahramanın aradığı dili, kendi kültürüdür. Dededili adlı hikâyede Marksist kadın, İbn Abdullah adında sûfi bir hocadan annedilini öğrenebilmek için Arapça dersleri almak ister. Arapçada İbn Abdullah, Allah’ın kulu anlamına gelir. İslam inancına göre her insan, Allah’ın bir kulu olduğundan yola çıkılarak, bilinçli olarak konmuş olan bu isimle bir genelleme yapıldığını, hoca olarak başka birisinin de olma ihtimalinin bulunduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle kadın figürün Arapçayı öğrenebileceği kişi, Arapça bilen ve Doğu kültürüne sahip herhangi bir kişi de olabilir. Kadın, Arapça hocasından Arapça öğrenmesinin yanı sıra, hocasının yaşadığı yerde hocasıyla birlikte geçirdiği kırk günlük süre içinde edindiği tecrübeler bakımından kendi dili ve kültüre ait birçok kültürel unsur ile karşılaşır. Hikâyede Arap ve Türk kültürüne özgü ifade tarzları, yeme şekilleri, semboller, atasözleri, deyimler, şarkı sözleri, Kurandan ayetler, siyasi ve gündelik olaylar yer alır. Hikâyenin daha başlangıcında kadın, Arapça öğrenmek için gittiği yerde hocası kapıyı açtığında onun ellerinin gül koktuğunu fark eder. Gül, bilindiği üzere Arap ve Türk kültüründe aşk ve sevgiyi sembolize eder. Hikâyenin başında okuyucuya aktarılan gül kokusu, kadın ve Arapça hocası arasında gelişecek olan aşk ve sevginin habercisidir. İki figürün karşılaştıklarında, Almanya’da olmalarına rağmen birbirini selamlamaları da kendi kültürleri üzeredir: “İbn Abdullah: “Selamünaleyküm” dedi, Aleykümselam (Özdamar, 1998, 15)”. Hocanın kaldığı yerde duvar ve yer, kendi kültürüne uygun olarak halılarla döşelidir. İki karakter, aralarında öncelikle Almanya’ya geliş nedenleri üzerinde konuşurlar. İbn Abdullah savaşta yedi kardeşini kaybettiğini ve hükümete karşı söyledikleri nedeniyle fanatik İslam Kardeşler grubu mensubu olarak damgalandığını söyler. Benzeri bir şekilde kadın da, savaşta olmasa da siyasi olaylar neticesinde birçok arkadaşını kaybettiğini belirtir. Henüz on yedi yaşındayken idam edilen çocuğu ve annesini, oğlunun neden öldürüldüğünde oğlunun anarşist olduğu söylenen anneyi ve annenin çaresizliğini anlatır. Eserdeki kadının kendisi de hükümetin gözünde komünisttir. Özdamar muhtemelen, 1980 yılında 17 yaşında iken yaşı büyülterek idam edilen Yurtsever Devrimci Gençlik Derneğinde üye olan Erdal Eren’e gönderme yapmaktadır²⁸.

²⁶ ,Ich werde zum anderen Berlin zurückgehen. Ich werde Arabisch lernen, das war mal unsere Schrift, nach unserem Befreiungskrieg, 1927, verbietet Atatürk die arabische Schrift und die lateinischen Buchstaben kamen, mein Großvater konnte nur arabische Schrift, ich konnte nur lateinisches Alphabet, das heißt, wenn mein Großvater und ich stumm wären und uns nur mit Schrift was erzählen könnten, könnten wir uns keine Geschichten erzählen. Vielleicht erst zu Großvater zurück, dann kann ich den Weg zu meiner Mutter und Mutterzunge finden. İnşallah’ (Özdamar, 2002, 14).

²⁷ <https://t24.com.tr/k24/yazi/esozdamar,731> (12.01.2021).

²⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Erdal_Eren (12.01.2021).

Arapça Hocası ile ilk karşılaşmasında kadın, kendi kültüründe alışagelmış olduğu usta - çırak veya hoca - öğrenci arasındaki ilişkiden bahseder. Buna göre baba, çocuğunu bir şeyler öğrenmesi için bir hocaya veya ustaya götürdüğünde çocuğun artık o kişinin emrinde olduğunu, istenilen şeyi yapmadığında ise dövüleceğini söyler: „Eti sizin kemiği benim (...), dayak atan ustanın (hocanın) eli cennettendir, vurduğu yerde gül biter.“²⁹ Türk kültürüne özgü bu gibi pek çok deyim ve atasözü Dededili eserinde Türkçe’den birebir çevrilerek okuyucuya aktarılır. Her ne kadar Türk kültürüne yabancı olan okuyucular bu ifadeleri anlamasa da, hem Almanca dilinin bu şekilde kullanım tarzı hem de bu ifade tarzının oluşturduğu yabancılaştırma okuyucuya ilginç gelmektedir. Eserde kullanılan Türkçede kullanılan ifade tarzları, deyim ve atasözlerine şunlar örnek olarak verilebilir: Aklım (beynim) yerinden fırladı³⁰, Analarından emdikleri sütü burunlarından (fitil fitil) getirdiler³¹, Tanrı misafiri, Tatlı yiyelim tatlı konuşalım³², Ne ekersen onu biçersin³³, Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var³⁴, Beyler, yüzümde maymun mu oynuyor? ³⁵, günahı senin boynuna³⁶, Aklım başımdan uçtu gitti³⁷, Ben senin yüzünün kölesi oldum³⁸, Gül gibi sararıp solmak³⁹, Bir varmış bir yokmuş⁴⁰, Kırk gün kırk gece düğün yapmak⁴¹, Ayın on dördü gibi çok güzel⁴², Rüzgâra tüküren kendi yüzüne tükürür⁴³, Dedesi koruk yer, torunun dişi kamaşır⁴⁴, Kalbimin üzerine bir taş bas⁴⁵, Şerefine toz kondurmamak⁴⁶. Eserde kültürün bir parçası olan şarkılar da bulunmaktadır:

“Fikrimin ince gülü
Kalbimin şen bülbülü
O gün ki gördüm seni
Ateşli dudakların
Gamzeli yanakların
Yaktın ah yaktın beni”⁴⁷

Dededili adlı eserde kadın Arapça öğrenirken hocası ona okuması için devamlı Kurandan ayetler verir. Özdamar’ın ifadesine göre, daha önce de belirtildiği gibi, Arapça, Kuran yazısıdır ve Kuran, “korkutucu bir şeydir. Yani, içinde ölüm var, cezalandırma var; pozitif bir şey değil mesela benim için Arapça yazı.” Bu nedenle Özdamar’ın Kurandan seçtiği ve eserde yer alan metinler çoğunlukla kıyamet ilgili olan, insanların dünyada iken yapmış oldukları ameller karşısında mükâfat veya cezalandırmalarını anlatan metinlerdir. Ancak Arapça hocasının kadından okumasını istediği ilk metin, Kuran’ın Alak suresinin ilk ayetleridir. Burada bir yandan Alak suresinin ilk ayetlerinin gönderilmesi esnasında Hz. Muhammed ile Cebrail arasında geçen diyaloga gönderme yapılır. Diğer yandan bu diyalog, kadının bilmediği dil ve

²⁹ ‚Ihr Fleisch Ihnen, ihre Knochen mir gehören (...), die Hand der schlagenden Meister stammt aus dem Paradies, wo Sie schlagen, werden dort die Rosen blühen‘ (Özdamar, 2002, 15).

³⁰ ‚Mein Verstand ist aus seinem Ort weggefliegen‘ (Özdamar, 2002, 28).

³¹ ‚Man hat ihnen die Milch, die sie aus ihren Müttern getrunken haben, aus ihrer Nase rausgeholt‘ (Özdamar, 2002, 14).

³² ‚Allahs Gast, wir müssen Süß essen, Süß reden‘ (Özdamar, 2002, 19).

³³ ‚Du wirst ernten, was du gesät hast‘ (Özdamar, 2002, 19).

³⁴ ‚Eine Tasse Kaffee hat vierzig Jahre Freundschaft‘ (Özdamar, 2002, 20).

³⁵ ‚Meine Herren, spielt in meinem Gesicht ein Affe?‘ (Özdamar, 2002, 21).

³⁶ ‚Die Sünden sollst du tragen‘ (Özdamar, 2002, 22).

³⁷ ‚Mein Verstand ist aus seinem Ort weggefliegen‘ (Özdamar, 2002, 28).

³⁸ ‚Ich bin die Sklavin deines Gesichts geworden‘ (Özdamar, 2002, 32).

³⁹ ‚Wie die Rosen blass werden‘ (Özdamar, 2002, 32).

⁴⁰ ‚Es war einmal, es war keinmal‘ (Özdamar, 2002, 33).

⁴¹ ‚Vierzig Nächte, vierzig Tage heiraten‘ (Özdamar, 2002, 34).

⁴² ‚So schön wie der vierzehnte Tag des Mondes‘ (Özdamar, 2002, 34).

⁴³ ‚Wer in den Wind spucken will, spuckt in sein eigenes Gesicht‘ (Özdamar, 2002, 45).

⁴⁴ ‚Großvater isst unreife Trauben, die Zähne vom Enkel werden stumpf‘ (Özdamar, 2002, 45).

⁴⁵ ‚Drücke mir einen Stein auf das Herz‘ (Özdamar, 2002, 40).

⁴⁶ ‚Kein Staub auf die Ehre kommen lassen‘ (Özdamar, 2002, 38).

⁴⁷ <https://genius.com/Muzeyyen-senar-fikrimin-nce-gulu-lyrics> (12.01.2021).

‚Du feine Rose meiner Gedanken,
Du lustige Nachtigall meines Herzens.

Ich habe dich gesehen.

Dein feuriger Mund,

Deine Grübchen in deinen Wangen.

Du hast mich verbrannt , (Özdamar, 2002, 27).

kültürü öğrenmeye başlaması ile birlikte aslında öğrenmeyi istediği kendi dili ve kültürüne olan yabancılığını da gösterir:

“Oku, dedi Ibn Abdullah
Okuyamıyorum
Oku, onu Allah bize gönderdi⁴⁸ .”

Özdamar’ın Dededili eserinde kullandığı Kuran metinlerinden bazıları şunlardır: “O gün geldiği zaman O’nun izni olmadan hiçbir ruh konuşamaz, ve onlardan kimisi acınacak halde, kimisi, mutlu haldedir. Acınacak olanlar ateşe girerler ve orada inleyerek acı çekerler. Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedi olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.⁴⁹” Diğer metin İnfitar suresinden olan ayetlerdir:

“Rahman ve Rahim olan
Allah’ın adıyla (Bismillâhirrahmanirrahim)
Gök yarıldığı zaman,
(ve) Yıldızlar saçıldığı zaman,
(ve) Denizler kaynayıp fışkırtıldığı zaman,
(ve) Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman,
Herkes yaptığı ve yapmadığı şeyleri bilecek.
Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı? ⁵⁰ “
“Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan,
dilediği bir biçimde seni oluşturdu,
aksine siz kıyamet gününü (hesap ve cezayı) yalanlıyorsunuz.
Ama bakın üzerinizde muhakkak bekçiler,
değerli yazıcılar vardır,
Onlar yapmakta olduklarınızı bilirler. (...)
O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır.
O gün buyruk, yalnız Allah’ındır⁵¹.”

⁴⁸ ‘>Lese<, sagte der Ibn Abdullah.

>Ich kann nicht<.

>Lese, Gott hat es uns geschickt<’ (Özdamar, 2002, 31).

⁴⁹ Karşılaştırma: Hud Suresi, <http://islam.de/1404.php> (12.01.2021).

‘Wenn jener Tag kommt, dann wird keine Seele sprechen, es sei denn mit Seiner Erlaubnis, und die einen von ihnen sollen elend sein und die anderen glücklich. Was die Elenden anlagt, so sollen sie ins Feuer kommen und darinnen seufzen stöhnen. Ewig sollen sie darinnen verbleiben, solange Himmel und Erde dauern, es sei denn, dass dein Herr es anders wolle, siehe, dein Herr tut, was er will.’ (Özdamar, 2002, 31).

⁵⁰ Karşılaştırma: İnfitar suresi: <http://islam.de/1333.php>, (12.01.2021).

‘Im Namen Allahs

das Erbarmen des Barmherzigen,

wenn der Himmel sich spaltet

und wenn sich die Sterne zerstreuen

und wenn sich die Wasser vermischen

und wenn die Gräber umgekehrt werden,

dann weiß die Seele, was sie getan und unterlassen hat.

Oh Mensch, was hat dich von deinem hochsinnigen Herrn abwendig gemacht’ (Özdamar, 2002, 19).

⁵¹ Karşılaştırma: İnfitar suresi: <http://islam.de/1333.php>, (12.01.2021).

‘Der dich geschaffen, gebildet und geformt hat

in der Form, die ihm beliebte, dich gefügt hat,

fürwahr, und doch leugnet ihr das Jüngste Gericht.

Aber siehe, über euch sind wahrliche Hüter (Engel),

Edle, Schreibende,

welche wissen, was ihr tut. (...)

An jenem Tage wird eine Seele für die andere nichts vermögen,
und der Befehl ist an jenem Tage Allahs.’ (Özdamar, 2002, 23-24).

Dededilinde solcu – Marksist kadın ve sūfi Arapça hocası İbn Abdullah'ın yaşadığı duygusal ilişki, Kurandaki Yusuf ile Züleyha hikâyesi eşliğinde anlatılır. Bilindiği gibi Yusuf ile Züleyha hikayesinde Züleyha, Yusuf ile birlikte olmak ister, istediğine karşılık bulamayınca onu cezalandırır. Dededili hikayesindeki kadın da, Arapça hocası ile ilişki yaşamak ister, ancak hocası onu reddeder (Özdamar 2002: 37-39).

Annedili adlı eserde kadının, neden kaybettiği dilinin peşine düştüğü ve bulması durumunda ne yapacağı, aslında bir merak konusudur. Acaba tekrar kaybettiği diline - kültürüne sahip çıkıp, onu kaybetmemek için elinden geleni mi yapacaktır, yoksa sadece kaybettiği dilini nerede kaybetmiş olduğu mu önem taşımaktadır? Yoksa tamamen farklı bir nedeni mi vardır? Dededili hikâyesinin sonunda bunun cevabını kadın anlatıcı verir. Arapça hocası, kadın ile aralarındaki ilişkiyi, gerçek aşk olmadığı için istemez. Çünkü kadının gerçek aşk ve sevgiyle bir alakası yoktur. Burada kadının Arapça hocasına gerçek bir sevgi ile bağlanmaması, onun Arapça hocasından öğrenmek istediği dil ve kültürüne olan yüzeysel ilişkisini de gösterir. Arapça hocasının gerçek aşk isteği karşısında ondan ayrılan kadın, Kuran sayfalarını otobana atar. Sonrasında parkta karşılaştığı kızın 'Almanya'da ne yapıyorsunuz' sorusuna 'Ben kelime toplayıcısıyım' (Özdamar 1998: 48) şeklinde cevap verir. Norbert Mecklenburg, Annedili eserindeki kadının annediline ve dedediline ulaşma gibi bir isteğinin olmadığını vurgular. Arapça dili motif olarak sadece gelecekteki yazar Özdamar'ın, dedesinin zamanındaki metinlere erişme isteğini gösterir (Mecklenburg 2006: 94).⁵² Ayrıca Mecklenburg, Özdamar'ın eserindeki kaybolan annedilini arama motifinin, yazarın otobiyografik anlatım projesi olduğunu ve bu projeyi üç romanında gerçekleştirdiğini vurgular.⁵³

6. Sonuç

Sonuç olarak Sevgi Özdamar, birçok dile çevrilen eserleri sayesinde yurtdışında Türkiye'ye kıyasla tanınan bir yazar haline gelmiştir. Özdamar'ın eserlerinin Alman Edebiyatı kapsamında yer alması için, Alman Edebiyatının en önemli eleştirmenlerinden Reich-Ranicki'ye (1920-2013) göre eserlerin öncelikle Almanca yazılması yeterlidir⁵⁴. Diğer taraftan yine onun eserlerinin birçok dünya diline tercüme edilmiş olması ve eserlerinde farklı kültürleri barındırmasından dolayı bu eserler, Dünya Edebiyatı ve Kültürlerarası Edebiyat çerçevesinde ele alınabilir. Özdamar'ın eserlerini farklı kılan diğer bir özelliği ise bir kültürün ana öğelerinden olan adetler, gelenekle ilgili davranışlar, dini vecibeler, mutfak kültürü ve diğer öğeler özüne sadık kalarak değiştirilmeden ve birebir tercüme ile anlatılmasıdır. Bu şekilde tercüme edilen dilde mevcut olmayan bir anlatım tarzı her ne kadar okuyucuyu önce şaşırtsa bile ona Türk kültürünün farklı öğelerine otantik bir kapı aralamaktadır.

Özdamar'ın yukarıda incelenen yazma serüveni, biyografik ve kronolojik olarak analiz edildiğinde, onun yazma eyleminin asıl amacı, Norbert Mecklenburg'un de eleştirel olarak ifade ettiği gibi, annesinin ve dedesinin dilini sahiplenmek değildir. O daha çok, bu dillerdeki bazı kavramlar vasıtasıyla dış dünyayla ilişki kurmak ve kendi benliğini ortaya koymak istemektedir. Özellikle Annedili ve Dededili eserleri değerlendirildiğinde - yazarın kendi tabiriyle 'kaza kaza'⁵⁵ çıkarılan kavramlar, aslında belli bir kültürel projenin ürünü değil, tesadüfidir. Dolayısıyla bu uğraş, Özdamar'ın Türkiye dışındaki edebiyat dünyasında bir yer bulma çabası olarak yorumlanabilir. Sevgi Özdamar'ın edebi eserleri onun kültürler arasında gelip giden biyografisi de göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, onun aslında kültürler arasında köprü kurmadan ziyade, kendisiyle Batı dünyası arasında bir köprü kurma çabası olarak nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA

Ackermann, Irmgard (1996). *Deutsche ver-fremdet gesehen, Die Darstellung des „Anderen“ in der „Ausländerliteratur“*. Schreiben zwischen zwei Kulturen, P. M. Lützel (Ed.), Frankfurt am Main: Fischer.

⁵² ,Der Versuch der Wörtersammler, zur ‚Mutterzunge‘ über die ‚Großvater Zunge‘ und dieser über die arabische Schrift zu gelangen, ist wenig plausibel begründet. Die arabische Sprache bleibt jedoch sehr plausibles Motiv der Autorin Özdamar verstecken: nicht der Wunsch, als Enkelin Zugang zum Großvater, vielmehr der Wunsch, als künftige Schriftstellerin Zugang zu Texten aus der Großvaterzeit zu haben.' (Mecklenburg, 2016, 94).

⁵³ (Es) 'kündigt sich im Motiv der Suche nach der verlorenen Sprache das autobiographische Erzählprojekt an, das inzwischen mit bereits drei Romanen realisiert ist.' (Mecklenburg, 2006, 514f.)

⁵⁴ <https://t24.com.tr/k24/yazi/esozdamar,731>, (12.01.2021).

⁵⁵ ,İlk romanda çok zorlanıyordum, bağıryordum kendime: Kimi ilgilendirsin ki bu? Kimi ilgilendirsin ki, kimi? Zorluyordum kendimi. (...) Kaza kaza kaza kaza, vücudun eski bir medeniyetmiş gibi bir şeyler çıkaracaksın. Onu çıkarırken tabii, güvensizlikler var (...) "Kaza kaza" dediğiniz için soralım: Yazmayı daha çok bir arkeolojik çalışma gibi anlatıyorsunuz. (...)

İnsan vücutları bence eski medeniyetler. Her insan vücudu eski bir medeniyet. Onu kaza kaza kaza ne kadar derine gidebilersen gideceksin.' <https://t24.com.tr/k24/yazi/esozdamar,731>. (12.01.2021)

- Ackermann, Irmgard (1989). „Emine Sevgi Özdamar“. *Kritisches Lexikon zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*. Heinz Ludwig Arnold (Ed.). München: Edition text + kritik.
- Arnold, Heinz Ludwig (Ed.) (2006). Text und Kritik, Literatur und Migration. *Zeitschrift für Literatur*, München: Edition text + kritik.
- Arnold, Heinz Ludwig (Ed.) (2009). Text und Kritik, 211 Emine Sevgi Özdamar. *Zeitschrift für Literatur*, München: Edition text + kritik.
- Biondi, Franco/Schami, Rafik (1981). *Literatur der Betroffenheit. Bemerkungen zur Gastarbeiterliteratur*. Schaffernicht, Christian (Ed.): Zuhause in der Fremde, Ein bundesdeutsches Ausländer-Lesebuch, Fischerhude, s. 124-136.
- Çoban, Murat Şevki (2016). *Kendimi sahneye koymak istedim*. Söyleşi, <https://t24.com.tr/k24/yazi/ezozdamar,731> (12.01.2021).
- Dayıoğlu-Yücel, Yasemin (2005). *Von der Gastarbeit zur Identitätsarbeit*. Integritätsverhandlungen in türkisch-deutschen Texten von Şenocak, Özdamar, Ağaoglu und der Online-Community vaybeel, Göttingen: Universitätsverlag.
- Dayıoğlu-Yücel, Yasemin (2016). *Una auténtica bomba literaria. Schriftstellerkollegen über Emine Sevgi Özdamar*. Heinz Ludwig Arnold (Ed.). Text + Kritik, Literatur und Migration (Sonderband), München: Edition text + kritik, s. 71-79.
- Dayıoğlu-Yücel, Yasemin / Özdamar, Emine Sevgi (2016). *Das mutigste Mädchen, das diese steile Straße hochläuft*. Heinz Ludwig Arnold (Ed.). Text + Kritik, Literatur und Migration (Sonderband), München: Edition text + kritik, s. 80-88.
- Dufresne, M. (2006). Emine Sevgi Özdamar Mutter(s)zunge. *Der Weg zum eigenen Ich*, Germanica, 38, <https://journals.openedition.org/germanica/373> (12.01.2021).
- Güde, E. (2012). Zur Poetik der Sprachmischung bei Emine Sevgi Özdamar - Eine Spurenlese. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 2 (26), s. 21-39.
<https://docplayer.org/39790160-Zur-poetik-der-sprachmischung-bei-emine-sevgi-oezdamar-eine-spurenlese.html> (12.01.2021).
- Hofmann, Michael (2006). *Interkulturelle Literaturwissenschaft Eine Einführung*. Paderborn: W. Fink Verlag.
- von Humboldt, W. (1949). *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Mit einem Nachwort Hg. von H. Nette, Darmstadt: Claassen & Roether.
- İlkılıç, Süreyya (2000). Das Deutschen- und Deutschlandbild in der türkischen Migrantenliteratur und eine sprachliche Untersuchung am Beispiel ausgewählter Texte von Aras Ören: Bitte nix Polizei und Berlin Savignyplatz. *Magisterprüfung der Neuphilologischen Fakultät an der Eberhard-Karls-Universität Tübingen*, <https://core.ac.uk/download/pdf/56791128.pdf> (12.01.2021).
- İlkılıç, Süreyya (2018). Identitätsproblematik in Aras Örens Roman "Berlin Savignyplatz" in Bezug auf seine Erzählung "Bitte Nix Polizei". *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42/1, s. 55-68.
- Konuk, Kader (2001). Identitäten im Prozess. Literatur von Autorinnen aus und in der Türkei in deutscher, englischer und türkischer Sprache. *Die Blaue Eule*, https://duepublico2.uni-due.de/receive/duepublico_mods_00036312, (12.01.2021).
- Kuruyazıcı, Nilüfer. (1990). *Stand und Perspektiven der türkischen Migrantenliteratur*. Begegnung mit dem „Fremden“. Grenzen-Traditionen-Vergleiche, Akten des VIII. Internationalen Germanisten-Kongresses, Tokyo, E. Iwasaki (Ed.), Bd. 8 (Sektion 14, Emigranten- und Immigrantenliteratur), s. 93-100.
- Kuruyazıcı, Nilüfer. (2012). Emine Sevgi Özdamars Roman 'Das Leben ist eine Karawanserei' im Prozess der interkulturellen Kommunikation. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 0 (10), s. 7-16 .
- Mani, B. Venkat (2016). *Weltliteratur als bibliomigrancy. Auf Emine Sevgi Özdamars „Sprachzügen“*. Heinz Ludwig Arnold (Ed.). Text + Kritik, Literatur und Migration (Sonderband), München: Edition text + kritik, s. 59-70.
- Mecklenburg, Norbert (2006). *Leben und Erzählen als Migration. Intertextuelle Komik in „Mutterzunge“ von Emine Sevgi Özdamar*. Heinz Ludwig Arnold (Ed.), Text + Kritik, Literatur und Migration (Sonderband), München: Edition text + kritik, s. 84-97.
- Mecklenburg, Norbert (2008). *Das Mädchen aus der Fremde. Germanistik als interkulturelle Literaturwissenschaft*. München: Iudicium Verlag.
- Opus Kulturmagazin (20.02.2020).. *Thomas Kerstans Kanon - Ergänzung zum Beitrag "Bilder, Bücher, Filme als Basis des Allgemeinwissens" im OPUS Kulturmagazin Nr. 78*, <https://www.opus-kulturmagazin.de/kanon/>, (12.01.2021).
- Ören, Aras (1999): *Privatexil Ein Programm?*. Tübinger Poetik- Vorlesung, Tübingen.
- Özdamar, Emine Sevgi (2002). *Mutterzunge*. Köln: KiWi.
- Pazarkaya, Yüksel (1984). Türkiye, Mutterland - Almanya, Vaterland. *LiLi: Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, „Gastarbeiterliteratur“, (Ed.) H. Kreuzer; P. Seibert, s. 101-125.
- Rösch, Heidi (1998). *Migrationsliteratur im interkulturellen Diskurs*. <https://docplayer.org/9560797-Heidi-roesch-migrationsliteratur-im-interkulturellen-diskurs.html> (10.01.2021)
- Seyhan, Azade (2016). *Unübersetzbare Schicksale. Umschreibungen von Exil, Schweigen und sprachlichen Zielorten im Werk Özdamars*. Heinz Ludwig Arnold (Ed.), Text + Kritik, Literatur und Migration (Sonderband), München: Edition text + kritik, s. 19-25.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive Culture*. <http://www.arfert.de/edward-burnett-tylor.html> (8.01.2021).
- Karakaşlı, Karin (2013). *Saçlarının yarısını Almanya'da bırakmışsın*. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5480/saclarinin-yarisini-almanyada-birakmissin> (12.01.2021).
- Wierschke, Annette (1996). *Schreiben als Selbstbehauptung*. Berlin: Iko.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Erdal_Eren (12.01.2021).
<http://islam.de/1333.php> (12.01.2021).
<http://www.ismetinonu.org.tr/inonu-ve-harf-devrimi-1928/>, (12.01.2021).
<http://islam.de/1404.php> (12.01.2021).
<https://www.emma.de/artikel/emine-sevgi-oezdamar-schriftstellerin-330029> (12.01.2021).
<https://www.youtube.com/watch?v=0SfC2iPUWYY> (12.01.2021).
https://www.youtube.com/watch?v=H-IH_-DYe0 (12.01.2021).
<https://sozluk.gov.tr/> (12.01.2021).
<https://genius.com/Muzeyyen-senar-fikrimin-nce-gulu-lyrics> (12.01.2021).